

Tietolipas 294

Carl-Johan Holmlund

Tito Colliander ja Hitlerin Saksa

Poliittisen pyhiinvaeltajan profiili

Tietolipas 294

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama .

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon Maailman muisti -rekisteriin.

© 2025 Carl-Johan Holmlund ja SKS

Kannen suunnittelu: Emmi Kyytsönen

Taittomalli: Markus Itkonen

Kannen toteutus: Eija Hukka

Etukannen kuva: Tito Colliander. JOKA Hufvudstadsbladet, Museovirasto. CC BY 4.0.

Takakannen kuva: Deutsch-Nordisches Schriftstellerhaus Travemündessä. Göran Stenius, *Femte Akten*. Söderström 1937.

Taitto: Sisko Honkala

ISBN 978-951-858-934-4 (nid.)

ISBN 978-951-858-935-1 (EPUB)

ISBN 978-951-858-936-8(PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)

ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.294>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0

International -lisenssillä, ellei toisin mainita.

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa

<https://doi.org/10.21435/tl.294>

tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

PunaMusta Oy, Turenki 2025

Sisällys

Lukijalle 9

I TITO COLLIANDER JA KANSALLISSOSIALISMI TUTKIMUSKOHTENA 15

Politiikkaa ja pyhiinvaellusta 17

Poliittisen pyhiinvaelluksen ilmiö 22

Intellektuellien rooli ja romanttisen rakkauden ihanne 24

Mitä on poliittinen sosialisatio? 27

Kirjallisuussosiologiasta ja kirjailijan sosiologisesta
ymmärtämisestä 30

Tutkimuksen sijoittumisesta kirjallisuudenhistorian
perinteeseen 35

Tutkimuksen lähteistä ja niiden käytön rajoituksista 38

Fasismi ja kansallissosialismi 41

Historiakeskustelua kansallissosialismista 49

Fasismia ja kansallissosialismia Suomessa 51

Fasismia ja kansallissosialismia käsittelevää kotimaista
tutkimusta 53

Sivistyneistöä ja kulttuurihenkilöitä koskevaa tutkimusta 58

Miehiä, naisia ja monenlaisia tulkintoja 61

- Tito Colliander yleisesitysten ja tutkimuksen valokeilassa 64
- Tito Colliander ja unohdettu kansallissosialismi 67
- Tito Colliander ja kansallissosialismi tutkijoiden silmin 70
- Tito Colliander ja kansallissosialismi 2000-luvun tutkimuksessa 76

II TITO COLLIANDERIN POLIITTISEN TOIMINNAN SOSIAALINEN TAUSTA 81

- Tito Collianderin perhe ja sukuverkosto 83
  - Säätyläisyys ja Collianderin suvun sotilasperinteet 85
  - Isän maailman merkitys 89
  - Von Schoultzin suvun traditiot 96

- Sosiaalisen miljöön ongelmia 103
  - Lokakuun vallankumous 1917 ja sosiaalinen romahdus 106
  - Tito Colliander haastattelujen valossa 110
  - Sosiaalisen miljöön ongelmia 1920-luvulla 113
  - Intermezzo Porvoossa 117
  - Elämää 1930-luvun alussa ja Villa Golicke 118
  - Säätyläistunteita ja taloushuolia 122

- Tito Collianderin kulttuuripiiri ja poliittinen ja kirjallinen ryhmittäminen 1930- ja 1940-luvulla 125
  - Vuoden 1918 kirjalliset rintamat 127
  - Saksa ja vuoden 1918 perintö 129
  - Vallitseva kulttuuri ja valkoinen Suomi 132
  - 1930-luvun oikeistoradikalismi ja sen tausta 136
  - Aktiva Studentförbundet ja *Svensk Botten* 141
  - Musta kaarti 143
  - Örnulf Tigerstedtin vaikutus 146
  - Bertel Gripenbergin vaikutus 152

III TITO COLLIANDER JA MUITA SUOMALAISIA KOLMANNEN VALTAKUNNAN VIERAINA 163

- Tito Colliander kansallissosialistisessa Saksassa 165
  - Matkakirja *Glimtar från Tyskland* 170
  - Saksaa käsittelevät artikkelit 175
  - Toinen matka Saksaan vuonna 1937 184
  - Saksa 1930-luvun lopussa ja 1940-luvun alussa 190
  - Matka Weimarin kirjailijakokoukseen vuonna 1942 197

Muita suomalaisia Saksassa: mahdollisia poliittisia pyhiinvaeltajia ja kriittisiä tarkastelijoita 206

- Aarno Karimo germaanien maassa 208
- Olavi Paavolainen Kolmannen valtakunnan vieraana 210
- Göran Stenius ja viides näytös 215
- V. A. Koskenniemen havaintoja ja vaikutelmia Kolmannesta
valtakunnasta 219
- Arvi Kivimaan runoilijamatka halki Saksan 224
- Irja Sallan matkapäiväkirjat 228
- Tito Collianderin matkakirja ja muut matkakirjat 231

IV TITO COLLIANDER JA MATKOJA UTOPIAAN 233

- Tito Collianderin sitoutuminen Hitlerin Saksaan 235
  - Fasismien ja uskonnon suhde 240
  - Sosiaalinen tausta ja poliittinen asennoituminen 248
  - Tito Colliander älymystön fasismien ja kirjallisen fasismien
edustajana 252
  - Tito Collianderin myöhempi tulkinta poliittisesta
toiminnastaan 254

Intellektuellit ja totalitarismi	261
Sosiaalinen romahdus ja fasismin lumous	266
Suomalaisen älymystön edustajia ja reaktioita	272
Lähteet ja kirjallisuus	283
Kirjoittaja	311
Abstract	312
Henkilöhakemisto	313

Lukijalle

Kirjailija Tito Colliander (1904–1989) tuli tunnetuksi ennen kaikkea etevänä muistelmakirjailijana ja toisaalta ortodoksisena kirjailijana sekä opettajana. Vähemmän tunnettu puoli Collianderista oli hänen suhteensa kansallissosialistiseen Saksaan 1930- ja 1940-luvulla. Jos Collianderin poliittiseen puoleen on kiinnitetty huomiota, on useimmiten viitattu hänen matkakirjaansa *Glimtar från Tyskland* (1934), jota on pidetty ihannoivana ja kritiikittömänä. Teos on kuitenkin nähty melko harmittomana nuoruuden teoksena, jota selittää tekijän poliittinen kokemattomuus ja varhainen julkaisuajankohta, jolloin kansallissosialismi ei ollut vielä näyttänyt koko kuvaansa.

Todellisuudessa Tito Collianderilla oli kansallissosialistiseen Saksaan aktiivinen ja myönteinen suhde koko kansallissosialistisen vallan ajan. Tämän poliittisen suhteen valottamiseksi mahdollisimman realistisesti tässä tutkimuksessa käytetään paitsi Collianderin julkaistuja kirjoja ja artikkeleita, erityisesti yksityisluonteista arkistomateriaalia, kuten kirjeenvaihtoa, muistikirjoja, muistiinpanoja ja tekstien luonnoksia, joista käy ilmi hänen asennoitumisensa kansallissosialistiseen Saksaan.

Tutkimuksessa tarkastellaan Collianderin sosiologista taustaa, hänen sukunsa sotilasperinteitä ja lapsuusmiljöönä arvomaailmaa sekä suomalaisen yhteiskunnan ja suomen- että ruotsinkielisen kulttuuripiirin yleistä poliittista asennoitumista maailmansotien välillä. Tärkeässä roolissa oli poliittinen ja kirjallinen ryhmittymien: Söderströmin kustantamon ja Bertel Appelbergin ympärille kokoontunut ”musta kaarti” (*det svarta gardet*), jonka jäseniä toimi myös ylioppilasjärjestö Aktiva Studentförbundetissa, Collianderin

osallistuminen oikeistoradikaalin ja saksalaismielisen *Svensk Botten* -lehden (1937–1944) toimintaan sekä hänen kanssakäymisensä Örnulf Tigerstedtin ja Bertel Gripenbergin kanssa. Heihin Collianderilla oli myös sukulaisuussuhde: edellinen oli hänen äidinpuoleinen serkkunsa ja jälkimmäinen isän äidinpuoleinen serkku.

Örnulf Tigerstedtiä ja Bertel Gripenbergiä on pidetty Johan Christian Fabritiuksen ohella Suomen ruotsinkielisen oikeistoradikalismien ja fasismin tärkeimpinä edustajina. Tutkimuksessa käykin ilmi, että Collianderin lapsuudenmiljöön ja kulttuuripiirin ohella hänen poliittisella ja kirjallisella ryhmittymisellään oli tärkeä yhteys hänen ajatteluunsa ja toimintaansa. Colliander voidaankin laskea samaan ryhmään Tigerstedtin ja Gripenbergin kanssa, joita on kutsuttu suomalaisen fasismin älymystön tai kirjallisen fasismin edustajiksi.

Tärkeä tausta Collianderin asennoitumiselle Hitlerin Saksaa kohtaan oli hänen Pietarissa asuneen perheensä kokema sosiaalinen ja taloudellinen romahdus lokakuun vallankumouksessa 1917. Sen seurauksena katosi koti ja yhteenkuuluvuus entiseen yläluokkaan ja Collianderista perheineen tuli köyhiä emigrantteja ja maanpakolaisia. Perheen kokeman romahduksen yhtenä seurauksena oli, että 1920-luvulla Collianderilla oli vaikeuksia ilman muodollista koulutusta ja ammattia tai perheen taloudellista tukea hankkia toimeentuloa ja sopeutua vallitsevaan porvarilliseen yhteiskuntaan.

1930-luvulla Collianderin sosiaalinen ja taloudellinen tilanne oli yhä epävakaa, ja kun hän sai mahdollisuuden päästä kirjailijavieraaksi saksalaisen Nordische Gesellschaftin ylläpitämään Travemünden kirjailijakotiin kesällä 1934, hänellä oli useita omiin sosiaalisiin lähtökohtiinsa ja elämäntilanteeseensa palautuvia syitä suhtautua myönteisesti uuteen, vahvaan ja valoisaan Saksaan, jonka johdossa oli vuoden 1933 alusta toiminut valtakunnankansleri Adolf Hitler.

Collianderin suhdetta kansallissosialistiseen Saksaan tarkastellaan tässä tutkimuksessa sosiologi Paul Hollanderin esittelemän ”poliittisen pyhiinvaelluksen” (*political pilgrim*) avulla. Hollanderille poliittinen ja uskonnollinen pyhiinvaellus muistuttavat toisiaan.

Kummassakin etsitään pyhää ja autenttista ja kolkutellaan kadonneen paratiisin portteja. Moraalisen puhtauden, terveyden, ihanteellisuuden, kollektiivisuuden ja hierarkkisuuden arvot ovat tyyppisiä poliittiselle pyhiinvaeltajalle, joka ei yleensä välitä tutustua kohdemaansa todellisiin elinehtoihin ja kielteisiin puoliin vaan etsii kohdetta ihanteilleen sekä ohjausta ja johdatusta omaan elämänsä. Poliittiselle pyhiinvaeltajalle on ominaista myös liberaalien arvojen, kuten yksilönvapauden ja demokratian, kieltäminen tai väheksyminen.

Collianderille luonteenomainen poliittisen toiminnan muoto oli matkustaminen Hitlerin Saksaan ja sen myötä syntyneet kannanotot. Collianderin suhteen kansallissosialistiseen Saksaan voikin tämän tutkimuksen valossa nähdä matkoina utopiaan, eräänlaisina toiviomatkoina uljaaseen uuteen maailmaan. Collianderin näkökulman vertailemiseksi ja tarkentamiseksi tutkimuksessa esitellään myös muita suomalaisten, kuten Olavi Paavolaisen, V. A. Koskenniemen ja Göran Steniuksen, kirjoittamia matkakirjoja, joissa kerrotaan havainnoista ja kokemuksista Hitlerin Saksassa.

Tutkimus on hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti tarkastettu. Tutkimuksen edelleen kehittämistä lämpimät kiitokset SKS:n julkaisuvaliokunnalle ja kahdelle anonyymille vertaisarvioijalle. Lämmin kiitos SKS:n kustannusjohtaja Kirsi Keravuorelle ohjauksesta ja suopeasta suhtautumisesta tutkimushankkeeseen. Lämpimät kiitokset myös editori Anu Lahtiselle kielenhuoltoavusta sekä julkaisukoordinaattori Maija Yli-Kätkälle kustannusprosessin ystävällisestä ohjaamisesta alusta asti.

Tässä tutkimuksessa historiallisella sosiologialla ja sukuverkostoilla on oma roolinsa. Pikanttina historiallisena yksityiskohtana mainittakoon vielä, että tutkimuksen päähenkilöllä Tito Collianderilla, allekirjoittaneella sekä myös puolisoillani on ollut – kauan sitten, kun tässä tutkimuksessa kuvattu aika oli tuskin edes kuviteltavissa – ainakin kaksi yhteistä esivanhempaa. Toinen oli keskiajan lopussa Mynämäelle Alasjoen Tavastilan kartanon perustanut rälsimies Olaf Tavast puolisoineen ja toinen Nousiaisissa Nyynäisissä asuinkartanoaan puolisoineen pitänyt Turun linnan päällikkö Klaus

Lydekesson Djäkn, joka todennäköisesti oli kotoisin Saksasta. Näiden sukuyhteyksien tutkijalle historian maisterille, uupumattomalle genealogilleni ja rakkaalle puolisollleni Sirkulle omistankin tämän tutkimuksen: ”*On vuosi ’85, kauan on aikaa siis...*”

Vanhassa Raumassa 1.6.2025

Carl-Johan Holmlund

Kun filosofia maalaa harmaansa harmaalle, silloin on eräs elämänhahmo tullut vanhaksi, ja harmaalla harmaassa sitä ei saata nuorentaa, vaan vain tiedostaa; Minervan pöllö lähtee lentoon vasta hämärän laskeutuessa.

G. W. F. Hegel, *Oikeusfilosofian pääpiirteet*, 65.

I

*Tito Colliander ja kansallis-
socialismi tutkimuskohteena*

Politiikkaa ja pyhiinvaellusta

Tutkimukseni aihe on suomenruotsalaisen kirjailijan Tito Collianderin (1904–1989)¹ suhde kansallissosialistiseen Saksaan 1930- ja 1940-luvulla. Sen alaotsikossa käytetään ilmausta ”poliittisen pyhiinvaeltajan profiili”. Tutkimuksessa pyritään siis luomaan henkilökuva Collianderista ja hänen suhteestaan Hitlerin Saksaan ja poliittisen pyhiinvaelluksen ilmiöön. Termi *poliittinen pyhiinvaellus* on peräisin sosiologi Paul Hollanderin teoksesta *Political Pilgrims* (1981), jossa Hollander analysoi länsimaisen älymystön ihailevaa suhtautumista totalitaaristen maiden poliittiseen järjestelmään. Hollanderin laajaan dokumenttiaineistoon perustuvassa teoksessa tarkastellaan tätä ilmiötä, johon liittyneitä akateemisen ja taiteellisen älymystön edustajia, kuten kirjailijoita, taiteilijoita, tutkijoita ja journalisteja, kutsutaan *poliittisiksi pyhiinvaeltajiksi*.²

Kun luin paitsi Tito Collianderin omaa kirjallista tuotantoa ja kirjallista jäämistöä myös hänestä tehtyjä kuvauksia huomioni kiinnittyi yhä useammin havaintoihin hänen vähemmän tunnetusta

1 Collianderin elämänavaiheista Hernberg 1989, liite 1; Gothóni 2021, 270–274.

2 Hollander 1981, vii–xii. Paul Hollander (1932–2019) oli sosiologian professori University of Massachusetts Amherstissa. Hänen tunnetuin teoksensa *Political Pilgrims* -teoksen ohella oli Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen poliittisia instituutioita sekä sosiaalisia arvoja ja ongelmia vertaileva tutkimus *Soviet and American Society. A Comparison* (1973). Hollander tutki myöhemmin mm. poliittista osallistumista Yhdysvalloissa. Viimeiseksi jäänyt teos käsitteli myös intellektuelleja ja poliittista radikalismia: *From Benito Mussolini to Hugo Chávez. Intellectuals and a Century of Political Hero Worship* (2017). Hollander syntyi Budapestissa, Unkarissa, josta hän siirtyi USA:han vuonna 1956, jolloin Unkarissa oli kansannousu, jonka Neuvostoliiton joukot panssarivaunuineen pysäyttivät.

poliittisesta puolestaan ja suhteestaan natsi-Saksaan. Nämä lähinnä artikkeleissa ja eräiden tutkimusten sivujuonteina esitetyt havainnot saivat minut vuosien varrella etsimään aiheesta lisämateriaalia ja näkökulmaa aiheeseen. Perusongelmaksi muodostui juuri näkökulman löytäminen. Collianderin poliittisesta puolesta löytyi kyllä kohtuullisesti materiaalia, josta kävi ilmi hänen aktiivisuutensa suhteessa Hitlerin Saksaan. Hän suhtautui Hitlerin Saksaan ajoittain ikään kuin etäiseen ihastukseen mutta myös vieraili siellä monta kertaa. Toisaalta oli vaikea löytää tapaa kuvata ja tulkita hänen ihastuksensa syvyyttä, luonnetta ja sitoutumisen astetta. Osa ongelmista johtui siitä, että Colliander ei avoimesti paljastanut omia motiivejaan. Häneltä löytyi aiheesta erilaisia luonnehdintoja, joista ei kuitenkaan muodostunut yhtenäistä kuvaa, vaan ne herättivät pikemmin ajattelemaan, että aiheeseen liittyi jotain problemaattista. Aihe oli siis altis tulkintaongelmille. Ongelma oli myös metodologinen. Miten käsitteellistää sellainen asia kuin henkilön suhde johonkin vieraaseen valtioon tai poliittisen järjestelmään? Miten saada ote tällaisesta ilmiöstä, joka intuitiivisesti voi selvästi olla olemassa ja jolla voi olla henkilökohtaista merkityksellistä sisältöä mutta jota voi olla vaikea todentaa ja sijoittaa ymmärrettäviin käsitteellisiin kehyksiin?

Olen valinnut teoreettiseksi viitekehykseksi Paul Hollanderin havaitseman ilmiön poliittisesta pyhiinvaelluksesta. Sen lävitse tarkastelen Collianderin suhdetta natsi-Saksaan. Hollanderin malli toimii siis näkökulmana ja viitekehyksenä, jonka kautta pyrin tarkastelemaan Collianderin ajoittain jäsentymätöntä ja kirjavaa Hitlerin Saksaa koskevaa aineistoa. Syyt Hollanderin käyttämiseen ovat kahdenlaiset. Ensinnäkin Collianderin suhde kansallissosialistiseen Saksaan seurasi pintatasolla juuri Hollanderin esittämää vaelluksen tai matkustamisen aihetta. Colliander ei muuttanut Saksaan, liittynyt puolueeseen tai ryhtynyt ammattipoliitikoksi, vaan hän vieraili kulttuurihenkilönä Saksassa, nautti vieraille suotuja etuja ja omalta osaltaan kiitti saamistaan palveluista esittelemällä myönteisesti isäntiään ja heidän kotimaataan omissa kirjoituksissaan. Toisena syynä Hollanderin teorian käyttämiseen on se, että Hollanderin löytämät